

Píše Lena Dorn

(E*forum, 16. 08. 2017)

Robert Musil napsal ve svém románu *Muž bez vlastností* v kapitole 98 (*Ze státu, který zašel na jazykovou chybu*): „Dnes se tváříme, jako by nacionalismus nebyl než výmysl armádních dodavatelů, ale měli bychom to také jednou zkusit s širším vysvětlením, a k němu poskytovala Kakánie důležitý příspěvek. Obyvatelé této císařské a královské císařsko-královské dvojmonarchie byli postaveni před nesnadnou úlohu; měli se cítit císařskými a královskými rakousko-uherskými vlastenci, zároveň však také vlastenci královsko-uherskými a císařsko-královsko-rakouskými. Tváří v tvář takovým obtížím bylo pochopitelné jejich heslo ‚Spojenými silami!‘“.

Pátrání po širším vysvětlení Kakánie zaměstnává i překladatelské vědy, které v teorii kultury zjevně nabývají na významu. Neboť možnost ozřejmit prostřednictvím analýzy překladatelských procesů určité společenské mocenské poměry slibuje mnohé. Taková naděje zasvitne i na začátku práce **Michaely Wolfové** čítající přes 400 stran ***Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848-1918*** (Vícejazyčná duše Kakánie: Překládání a tlumočení v habsburské monarchii v letech 1848 – 1918, Wien: Böhlau, 2012). Ve smyslu sociologie překladu se Wolfová zajímá o „překládání a tlumočení jako sociální praxi a symbolicky zprostředkované interakce“ (s. 15) a pojmenovává absenci jasně sociologicky orientovaného teoretického rámce „pro popis společenských dimenzí, které působí na konstituci translátu“ (s. 22). Její práce má být příspěvkem k vypracování tohoto rámce.

Wolfová se přitom zajímá o překládání do němčiny, a to principiálně ze všech ostatních jazyků. Koncept knihy klade do středu pozornosti překládání z italštiny, současně je ale její ambicí propracovat aspekty překladatelské kultury, které se týkají celého habsburského prostoru a které ho tak mohou i charakterizovat. Michaela Wolfová se tak zas a znovu zabývá otázkou: Jak spolu souvisí překladatelská činnost a identifikace kultur?

I přes přesně vymezený časový rámec se jedná o nádherně velký záměr. Wolfová zohledňuje všechny druhy překládání (jazyky uvnitř monarchie i mimo ni, literární a vědecké, profesionální a neprofesionální atd.) a tlumočení (odborné, především soudní, a každodenní, např. služebné, kuchařky, prostitutky, sluhové, řemeslníci, kočí, vojáci) ve zmíněné době. Přitom nejprve analyzuje struktury a aktéry a pak navrhuje typologie a koncepty pro sociologické zkoumání „překladatelského prostoru“.

Kniha se zakládá na pečlivé archivní práci, která odhaluje mnoho informací o rámcových podmínkách překládání. Je tak možné obecně zhodnotit i stav pramenné základny k překládání. K dispozici jsou četné prameny ke statistikám knižní produkce (často neúplné, vždy prověřené s ohledem na svou vypovídací schopnost), tabulky znázorňující jazykové rozdělení obyvatelstva a počet přísežných soudních tlumočnicků ve Vídni (rozvržených podle jazyků), diagramy např. o profesích přísežných tlumočnicků (neboť byli sice pod přísahou, ale nebyli profesionalizováni), statistické údaje o genderovém rozdělení (méně žen je překladatelkami, ještě méně žen je autorkami textů, které jsou překládány) a mnoho dalšího. Existuje tedy pramenný materiál, s kterým je možné sociologicky pracovat.

Do zkoumání je přitom zahrnuto i překládání z češtiny do němčiny, ale jen jako jeden příklad z mnoha - není středem pozornosti. České prameny tak nejsou využity. Wolfová odkazuje na omezenou pramennou základnu: Existuje *Bibliographie der bisher in deutscher Uebersetzung erschienenen českischen Belletristik* (Bibliografie české beletrie dosud publikované v německém překladu) od J. Reismanna (1926), která je ale neúplná a závěry vytvořené na jejím základě by proto měly jen velmi malou výpovědní hodnotu (s. 242). Ale i mimo statistiky s částečnou výpovědní hodnotou předkládá autorka zajímavá zjištění. Obzvláště svěží částí knihy jsou úvahy o společensko-politických principech. Jedna podkapitola např. objasňuje otázky spojené s autorským právem (habsburská monarchie se nepřipojila k Bernské úmluvě uzavřené v roce 1886, čímž se vydavatelstvím zkomplikovaly mezinárodní vazby a autoři a překladatelé byli odříznuti od mezinárodních dohod o autorských právech). Další pojednávají o státní kulturní podpoře a literárních cenách. Autorka využívá i armádní data. Podle jejích rešerší bylo v roce 1914 „pouze 142 regimentů jednojazyčných (z toho jen 31 německojazyčných), 162 bylo dvojjazyčných, 24 trojjazyčných a několik čtyřjazyčných. To znamená, že více než 90 % důstojníků bylo nuceno dorozumět se alespoň jednou další řečí kromě němčiny“ (s. 107). Monografie je zdrojem podobných detailů.

II.

Hlavní základnou typologizace Wolfové a jejího návrhu „překladatelského prostoru zprostředkování“ je kulturní sociologie Pierra Bourdieu, přesněji řečeno jeho teorie sociálního pole, kterou pro analýzu prostoru zprostředkování rozšiřuje o koncept „třetího prostoru“, jehož autorem je Homi Bhabha. Wolfová chápe překladatelskou činnost v pojmech habitů (přesněji řečeno jako „sekundární habitus“, s. 199), a překládání tak prezentuje jako druh jednání, které je zvnitřněné a z větší části probíhá nevědomě a nereflektovaně. Pro některé druhy komunikace popsané v „habitualizovaném překládání“ je to srozumitelné (služky, sluhové), pro soudní tlumočníky s jejich postupně vznikajícími soubory pravidel by to bylo možné částečně definovat jinak a konečně u literárních překladů dokládají početné diskuze, reflexe a požadavky něco jiného. Právě překládání se svými společenskými debatami potud také poukazuje na hranice pojmu habitus pro pochopení společenských souvislostí.

Nakonec je poněkud nejasné, jak spolu vlastně souvisí překladatelská činnost, translát,

politická situace a konstrukce (národních) kultur; kromě základního zjištění, že spolu souvisí: „Za zde načrtnutých předpokladů je habsburská monarchie koncipována jako hybridní svět, ve kterém a se kterým soustavně probíhají interakční procesy“ (s. 366). To lze vyvodit z rozmanitých nahlédnutí do materiálu, ovšem pouze s notnou dávkou opatrnosti. Podobně jako: „Závěrem se dá konstatovat, že konstruktivní charakter překladu vychází z konceptu kultury, který zohledňuje mnohohrستevné procesy konstituování významu a nové kontextualizace, vyplývající ze setkávání kultur“ (s. 376). Překlady, které vytvářejí kulturní významy, nebo koncept kultury, který zohledňuje novou kontextualizaci, to ve skutečnosti nejsou nové myšlenky této práce. A když se dočteme, že „vzájemný, dialogický, polyfonický a interakci zdůrazňující charakter překladu neustále spoluvytváří ‚přijímající‘ kulturu“ (s. 377), vnucují se právě zde další zajímavé otázky: Jaký druh jednoty pak představuje tato „přijímající“ kultura uvnitř představeného sociologického modelu? A je z toho patrné, že naše definice kultury jsou velmi nejasné a i nadále hrozí, že sklouznou k národním oslavným popisům?

Nejsem s to závěrem posoudit, jak smysluplné jsou předložené typy a modely pro další sociologický výzkum překladu. Kniha je ale impozantní a poučná svou šíří a zpracovanými materiály. Dává čtenáři velmi jasně najevo, že kultury jsou založeny za prvé na vyjednávacích procesech a za druhé na tom, jak málo samozřejmá je monojazyčná realita, kterou by si dnes zřejmě spousta lidí v Evropě přála jako normální stav. V neposlední řadě kniha vybízí k dalšímu hledání odpovědi na otázku, jak a proč se v určitých společenských situacích vyjadřují národní nebo sociální politické boje jazykově politickými požadavky.

Překlad Miloslav Man. Ukázka z románu Muž bez vlastností je citována podle překladu Anny Siebenschneinové (Praha 2008).

Michaela Wolf: *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Böhlau, 2012, 439 s.

www.ipsl.cz